

МЕТАFORANING KUNDALIK HAYOTIMIZDAGI O'RNI

*Rustamova Nargiza G'ayratovna**Samarqand davlat chet tillar instituti,**Sharq tillari fakulteti, Lingvistika koreys tili**yo'nalishi 2-kurs magistranti**Eshimova Sharofat Kenjaboyevna**Koreys filologiyasi kafedrasida katta o'qituvchisi***Annotatsiya**

Ushbu maqola ma'noni yetkazish usullaridan biri bo'lgan metafora hodisasi haqidadir. Biz uning o'ziga xos xususiyatlarini, ot turkumida kuzatilgan metafora hodisasini va metafora sodir bo'lganda yaratilgan ma'no va hosila ma'no o'rtasidagi referental munosabatni ko'rib chiqdik. Shu bilan birga, ular koreys va o'zbek tillaridagi misollar orqali tahlil qilinib, bir qancha tilshunos olimlarning fikr-mulohazalaridan misollar keltirildi. Metaforani tushunishning analogik tahlillari ham kiritilgan.

Kalit so'z va iboralar: metafora, ot metaforasi, suhbat maksimlari, analogik nuqtai nazar, atribut metafora, manba domeni, majoziy metafora, nominativ metafora, kognitiv metafora.

Abstract

In this study, one of the ways to convey meaning is the phenomenon of metaphor. We looked at its specific characteristics, the metaphor phenomenon observed within the noun group, and the referential relationship between the created meaning and derived meaning when metaphor occurs. At the same time, they were analyzed through examples in Korean and Uzbek languages, and examples of the opinions of several linguists were presented. Analogical analyzes of metaphor comprehension were also included.

Key words and expressions: metaphor, noun metaphor, conversational maxims, analogical perspective, attributive metaphor, source domain, figurative metaphor, nominative metaphor and cognitive metaphor.

Hayotimizda metaforalar biz duch keladigan va ishlatadigan keng tarqalgan ma'no ko'chishi hodisasidir. Agar siz lug'at yoki internetda metafora nima ekanligini qidirib ko'rsangiz, bu "ob'ektning asl ma'nosini yashirish va faqat yordamchi fikrlarni taqdim etish orqali ifodalovchi ritorika yoki metafora usuli" ekanligini bilasiz. Aslida ikki narsaning bir-biriga o'xshashligi asosida bir so'z bilan ikkinchisini atash metafora (yunoncha metaphore-ko'chirish) deb atalib, u so'z ma'nosini kuchaytirishga xizmat qiladi. Narsa o'z xususiyat, shakl, harakat, rang, hid, hajm va shu kabi biror belgisiga ko'ra boshqa shu xususiyatga ega bo'lgan narsaning nomini oladi. Metafora usuli bilan bir so'zning ma'nosi ikkinchisiga ko'chganda, o'sha predmet uchun umumiy bo'lgan

belgi tushunchada saqlanib qoladi. Metafora usuli bilan ma'no ko'chirish asosan badiiy adabiyotlarda uchraydi. Bu yozuvchining fikrini ta'sirchan qiladi va uning badiiy estetik qobiliyatini namoyon qiladi. Shuning uchun ham shoir va yozuvchilar bilan badiiy asar yaratishda bunday tasviriy vositalar bilan do'st tutunishadi [Эшимова, Ш. К. (2022). PERSONIFIKATSIYA ORQALI OBRAZNING YARATILISHI. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 5(4)]. Koreys tilshunosligida ham metafora orqali ma'no ko'chirish usulida quyidagi namunalarni ko'rishimiz mumkin:

남자는 배요 – (Erkak – kema)

여자는 항구이며 – (ayol – bandargoh)

그대는 풀잎이고 나는 햇살이다 - (sen o't tig'i, men esa quyosh nuriman)

Metaforalar haqiqatan ham hamma joyda mavjud. Ushbu metaforalarning qaysi biri omma orasida eng kuchli metafora namunasi deb o'ylaysiz? Koreys tilshunosi Chwi Won-ilning fikricha, eng mashhur metafora bu mebel kompaniyasining reklama shiori, "To'shak - bu ilmdir" (침대는 과학입니다). U bu reklamani birinchi marta 1993-yilda ko'rganman, demak, roppa-rosa 30 yil oldin edi deya ta'kidlaydi o'z nutqida [Chwi Won-il "Metafora – ma'lumotlarni qayta ishlashning kognitiv fani" 2023:3]. Ushbu reklama shiori shu qadar mashhur bo'lganki, u hatto yosh o'quvchilarning kontseptual bilimlariga ta'sir ko'rsatgan. Ushbu reklama shu qadar mashhurki, kompaniya 2023-yilda ham xuddi shu to'shak reklamasida ushbu iborani ishlatmoqda, faqat syujet va reklama modeli o'zgargan. Xo'sh, odamlar bu metaforalarni qanday tushunishadi? Metafora haqida o'ylashdan oldin, keling, umumiy metaforik iboralarni tushunish bo'yicha an'anaviy psixolingvistik nuqtai nazarni qisqacha ko'rib chiqaylik.

To'shak misolida ilm bo'lganidek, sen o't tig'isan, men esa kapalakman, "A – B" shaklidagi metafora nominal metafora deyiladi va u ayni paytda juda oddiy metafora turidir. Jamiyatimizda tez-tez ishlatiladi. Insonlar bu metaforik iboralarni qanday tushunishadi? Tilni tushunish modeliga ko'ra, insonlar tilni tushunish jarayonida doimo birinchi navbatda to'g'ridan-to'g'ri ma'noga yondashadilar. Ma'noni anglay olmaganda esa ko'chma ma'no haqida o'ylashadi. Keling, bir misol keltiraylik. O'zbek kitobxonlari orasida "Temir xotin" iborasi drama yoki Isamat Ergashevning 1990-yilda suratga olingan kinosi tushunilsa, tilshunoslar orasida bu metaforadir. Ushbu metaforada ayol kishini temirdan yasalgani emas, balki, uning irodasi metinligi, charchoq bilmas, ishga chanqoqligi kabi xislatlarni o'z ichiga jam qilganligi aks ettirilgan. Koreys kitobxonlari orasida ham shunga o'xshash metafora mavjuddir. "Yo'lbars o'qituvchi" dramasi bilan aksariyat koreys kitobxonlari tanishdirlar. Buni "O'qituvchi yo'lbars" ko'rinishidagi metafora sifatida tasavvur qilish mumkin.

Majoziy ma'nosiga kelsak, o'qituvchi yo'lbarsdek, ya'ni o'quvchilarni qat'iy tartibga soluvchi, fe'l-atvori otashin, shijoatga to'la ustoz tushuniladi. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, ma'lum bir gapning majoziy talqini ancha mos bo'lib ko'rinsa ham, birinchi navbatda so'zma-so'z talqin qilinishi kerak [Eshimova, S. K. (2022). KOREYS BADIYY ADABIYOTIDA PERSONIFIKATSIYANING IFODALANISHI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 24), 356-364.].

Britaniyalik faylasuf Gerbert Pol Grisning so'zlariga ko'ra, odamlar boshqalar bilan muloqot qilishni osonlashtirish uchun foydalanadigan to'rtta printsiptga ega bo'lib, ular suhbat maksimallari deb ataladi (Grice, 1989). Bularni qisqacha tanishtirib o'tadigan bo'lsak, birinchidan, sifat maksimali – to'g'risini aytish, ikkinchidan, miqdor maksimali – yangi gap aytish, uchinchidan, dolzarblik maksimali – dolzarb mavzuga aloqador biror narsani aytish, to'rtinchidan, usul maksimali – aniq gapirish. Ushbu maksimaldan kelib chiqqan holda, koreys san'atkori Kim Tae-Jong kuylagan qo'shiqdagi "Men gul emasman" iborasi to'g'ridan-to'g'ri talqin qilinsa, bu miqdor va usul maksimalining buzilishi bo'ladi. To'g'ridan-to'g'ri ma'no Grisning maksimiga zid bo'lganligi sababli uni majoziy ma'noda talqin qilish maqsadga muvofiqdir.

Ushbu empirik tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, metaforik ma'noning talqini inson tilidagi ma'lumotlarni qayta ishlash jarayonida juda tez va avtomatik ravishda sodir bo'lishi mumkin. Aslida, biz muhokama qiladigan metaforik iboralarni tushunishda ham tadqiqot natijalari to'planib, metaforik ma'no tom ma'no kabi tez qayta ishlanishini ko'rsatdi (Blasko & Connine, 1993; Hoffman & Kemper, 1987; Ortony va boshqalar, 1978).

Metaforani tushunish bo'yicha analogik nuqtai nazar.

Birinchiidan, metafora bilan bog'liq atamalarni qisqacha bayon qilib o'tamiz. "A - B" shaklidagi metafora atribut metafora deb ataladi, bunda A maqsad, tenor va mavzu, B esa manba, vosita va asos deb ataladi. Oxir oqibat, metafora maqsad domen va manba sohasi o'rtasidagi o'xshashlik asosida ikkita sohani bog'laydi va bu metafora iboralar shu bog'lanish asosida tushuniladi. Metaforani tushunish bilan bog'liq yana bir atama bilan tanishsak: metafora mosligi va an'anaviylashtirishdir. Muvofiqlik manba domeni maqsadli domendagi tushunchalarni tushuntirish uchun qanchalik noyob va aniq ta'minlanishi bilan bog'liq. Yuqoridagi misolda "to'shak - bu fan" iborasining yaxshi metafora bo'lishining sababi shundaki, "fan"ning manba sohasi maqsadli sohani, "to'shak" ni o'ziga xos tarzda tushuntiradi va shu bilan birga uning xususiyatlarini aniq ifodalaydi. Boshqacha qilib aytganda, bu mos metafora. Metaforaning shartlilashuvi deganda, bir xil metafora iboraning qayta-qayta qo'llanganda tanish bo'lib qolishi va pirovardida u majoziy ma'nodan tashqari tom ma'noga ham ega bo'lishi mumkin. Biz tez-tez ishlatadigan idiomatik iboralar orasida bu kabi misollar bo'lishi mumkin.

Ushbu sohaga chuqurroq kiradigan bo'lsak, metafora - bu voqelik ob'ektlarini, ularning nomlarini bilishning, badiiy obrazlarni yaratish va yangi ma'nolarni yaratishning asosiy usullaridan biridir. U yangi ma'nolarni yaratadi, demak mazmunli funktsiyani bajaradi. Metaforasiz, obrasziz, ta'sirchanliksiz va ifodasiz holda inson tili qanday bo'lar edi? Axir, Aristotel so'zlariga ko'ra, metafora shunchaki "bo'g'inni olijanob va ulug'vor qiladi". Uning ta'kidlashicha, yozuvchi uchun "metafora bilan mahoratli bo'lish juda muhimdir. Chunki, bu - yolg'iz o'zi boshqalardan ijaraga olinmaydi va bu qobiliyat iste'dodning belgisidir" (Aristotel 1998: 1099, 1101).

Aristotelga ko'ra metafora (Aristotelning Ritorikasi 1997: 154-182):

- 1) nutqni jonlantiradi;
- 2) narsalarga vizual va ravshanlik beradi;
- 3) bir ifodaning hissiy soyasini boshqasiga o'tkazish orqali hissiyotlarni boshqaradi;
- 4) tegishli nomi bo'lmagan narsalarga ifoda beradi;

Metafora turlari har xil funktsiyalarga ega bo'lishi mumkin. Ko'pincha funktsiya nomi metafora turining nomiga to'g'ri keladi. Bunda majoziy metafora amalga oshiriladi xarakterlovchi funktsiyasi va odatda gapda predikat o'rnini egallaydi. Nominal pozitsiyada majoziy metafora oldida avvalgi gapga ishora qiluvchi ko'rsatish olmoshi ko'pincha keladi: Andrey haqiqiy timsoh. Ushbu timsoh hammani yutishga tayyor ma'nosida. (Oparina 1988: 65).

Nominativ metafora funktsiyasi ob'ektlar sinflari nomlarini va shaxslarning ismlarini shakllantirishga xizmat qiladi. Shunday qilib, u haqiqiy dunyoning turli sohalaridagi narsalarga nomlar beradi: tog' tizmasi, darbo'g'az, pansies, marigolds. Ushbu funktsiya metaforaning barcha turlariga xosdir. (Oparina 1988: 65).

Kognitiv (xususiyat) metafora epistemologik funktsiyani bajaradi. U ob'ektiv bo'lmagan shaxslarni tavsiflovchi ikkinchi darajali predikatlar - sifatlar va fe'llarning maydonini tashkil qiladi, ularning xususiyatlari jismoniy ob'ektlar va kuzatilayotgan hodisalarning seziladigan atributlari bilan o'xshashligi bilan ajralib turadi (Arutyunova 1998: 362).

Kognitiv metafora muntazam ravishda "ko'rinmas olamlarning" so'z boyligini yaratish vazifasini bajaradi - bu insonning ma'naviy printsipti, uning ichki dunyosi, xulq-atvor modellari, axloqiy fazilatlar, ong holatlari, hissiyotlar, harakatlaridan iboratdir. Insonning ichki xususiyatlari kabi jismoniy xususiyatlari bilan ham tavsiflanishi mumkin issiq va sovuq, yumshoq va qattiq, ochiq va yopiq, yengil va og'ir, qorong'i va yorug', chuqur va yuzaki, yorqin va kulrang va boshqalar. Quyidagi atributlar insonning turli jihatlariga ishora qiladi: yorqin (yengil) shaxsiyat, tinch kayfiyat, chuqur aql, yengil xarakter, past amal va hokazo. Ushbu turdagi metaforalar odatda o'xshashlikka asoslangan bo'lib, o'ziga xos "metafora maydonlarini" tashkil etadi (Arutyunova 1998: 362-363).

Shuningdek, metafora mavjud kontseptual allaqachon shakllangan tushunchalar asosida yangi tushunchalarni shakllantirish qobiliyatidan iborat funktsiyadir. Metafora ilmiy, ijtimoiy-siyosiy va kundalik sohalarda ob'ektiv bo'lmagan shaxslarni belgilashda kontseptual rol o'ynaydi. O'zidan oldin og'zaki ifodasi bo'lmagan narsani aniqlab, kontseptual metafora tushunchalarni so'zlash maqsadiga xizmat qiladi. U boshqa, metafora bilan ifodalanmaydigan yangi kontseptsiyani yaratadi: eshik ramkasi, faoliyat sohasi, haqiqat donasi. (Oparina 1988: 65-66).

Tilshunos olimlar J.Lakoff va M.Jonson tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, metafora voqelikni aks ettirish va anglashning muhim vositasidir. Natijada, metafora o'xshashliklar va boshqalar bilan birga fikrlash vositalari ro'yxatiga kiritilishi mumkin. U kognitiv, nominativ, badiiy va mazmunli funktsiyalarni bajaradi.

Keling, analogik nuqtai nazardan, "to'shak - bu ilm" kabi metaforalarning inson miyasida qanday qayta ishlanishini tushunamiz. Analogiya - bu ob'ektlar orasidagi munosabatlarga asoslangan o'xshashliklarni topish va ulardan foydalanish qobiliyatimizdir. Boshqacha qilib aytadigan bo'lsak, metafora tushunishning analogiyaga asoslangan nazariyalari, maqsad sohasi va manba sohasidagi tushunchalarning xususiyatlari o'rtasidagi o'xshashliklarga asoslangan metaforik iboralarni tushunishni ilgari suradi. Misol uchun, analogiyaga asoslangan nazariyalardan biri bo'lgan strukturaviy xaritalash nazariyasini taklif qilgan Gentner (1983) fikriga ko'ra, u maqsad va manba sohasidagi ob'ektlarning xususiyatlari va har bir domendagi tushunchalar o'zaro bog'liqliklari haqidagi murakkab bilimlarni taqdim etishga asoslanadi. boshqa ob'ektlar bilan bu metaforik iboralar tushuniladi. Gentner va uning hamkasblari ushbu metafora tushunish jarayonini taqlid qiluvchi kompyuter simulyatsiyasi modeli deb ataladigan hisoblash ilmiy modelini ishlab chiqdilar va bu model asosan maqsad hamda manba sohaslarining turli xossalari, munosabatlarini sanab o'tadi, ular o'rtasidagi aloqani o'rnatadi, biz kelishuv darajasini maksimal darajada oshiradigan holatni topamiz. Bu erda esda tutish kerak bo'lgan narsa shundaki, har bir domendagi munosabatlar o'xshashlik jarayonida maqsad va manba domenlari o'rtasidagi mos xususiyatlardan ko'ra muhimroqdir. "To'shak - bu ilm" metaforasida to'shakning xususiyatlari va ilmning o'zi o'rtasida juda kam o'xshashlik mavjud, ammo to'shak odamlarga uxlashda yordam berganidek, ilm ham odamlarga yashashga yordam beradi, ya'ni duradgorlarga (kompaniyalarga) to'shak tayyorlashga yordam beradigan bilim kerak, ilm bilan shug'ullanish uchun olimlarga ham yetarlicha bilim kerak. Bu to'shak va fan va odamlar o'rtasidagi munosabatlar o'rtasidagi o'xshashlikni ko'rsatadi. Oxir-oqibat, metafora bu ikki soha o'rtasidagi munosabatlar o'xshashligi orqali o'xshash tarzda tushuniladi.

Gentner va Klement (1988) metafora mosligini aniqlashning eng muhim omili maqsad va manba sohalari o'rtasidagi o'xshashlik ekanligini ko'rsatadigan eksperimental dalillarni taqdim etdi. Tadqiqot sub'ektlaridan turli xil metaforalarning

mosligini baholashni so‘rash natijasida odamlar ikki soha o‘rtasidagi o‘xshashlik darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, metafora qanchalik mos keladi, deb o‘ylashdi. Bundan tashqari, boshqa bir tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, o‘rganilayotgan sub’ektlarning analogik fikrlash testi ballari va metaforalarni tushunish darajasi o‘rtasida sezilarli bog‘liqlik bor, bu metaforalarni tushunish analogik fikrlash qobiliyati bilan bog‘liqligini ko‘rsatadigan natija sifatida talqin qilinishi mumkin. (Trick & Katz, 1986).

“To‘shak – bu ilmdir” iborani metaforik tarzda talqin qilishning sababi yuqori darajadagi misol sifatida “to‘shak” ni tushunishning axborotni qayta ishlash jarayoni bilan bog‘liq. 30 yil oldin ushbu reklamani yaratgan odamlar metaforani tushunishning toifalarga bo‘lingan ko‘rinishini haqiqatan ham tushungan bo‘lishi mumkin. Chunki bu reklama iborasining birinchi qismi: “To‘shak mebel emas” deb kategoriyalashtirish nuqtai nazaridan, yotoqni mebel toifasiga emas, balki ilm-fan toifasiga qo‘yish metaforani tushunishning kalitidir.

Yuqorida ko‘rinib turganidek, metaforani tushunishning analogik ko‘rinishi maqsad va manba sohalarining har birida munosabatlar tuzilmasini yaratuvchi turli elementlar o‘rtasidagi taqqoslashni ta’kidlaydi, toifalash ko‘rinishi esa manba va maqsad domenida faollashtirilgan ko‘p qatlamli tushunchalarni ta’kidlaydi [Эшимова, Ш. (2020). Особенности метафоры тропинимического происхождения. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (75)), 81-86].

Bowdle va Gentner (2005) tadqiqot ishtirokchilaridan yangi metaforalarni (masalan, aql - oshxona) va an’anaviy metaforalarni (masalan, e’tiqodlar - langar) o‘xshatish (aql - oshxona) va metafora shaklida aralashtirishni so‘radi. Hamda, har bir jumlaning mosligini baholash so‘ralgan. O‘xshatish shaklidan foydalanish maqsadli domen va manba domen o‘rtasidagi taqqoslashni yanada kuchaytiradi, bu esa analogik talqinni tabiiyroq qilish ta’siriga ega. Baholash natijasida yangi metafora o‘xshatish tarzida berilganda moslik, an’anaviy metafora metafora shaklida berilganda moslik yuqori bo‘lgan. Shuning uchun, bu natija metafora martaba gipotezasini qo‘llab-quvvatlovchi sifatida qaralishi mumkin. Agar metafora martaba gipotezasi to‘g‘ri bo‘lsa, metafora ma’lumotlarini qayta ishlashni tushunish bo‘yicha ikkita nuqtai nazar katta murosaga erishgan deb aytish mumkin. Konventsiyalash darajasiga qarab, kamroq konventsiyalashning dastlabki bosqichlarida odamlar analogik nuqtai nazardan majoziy iboralarni tushunishga erishadilar va metaforalarda odatiylashtirish ma’lum darajada rivojlangan bo‘lsa, toifalash maqsadli sohadagi tushunchalarni yuqori darajaga bog‘laydi. -manba domenidagi darajali tushunchalar buni istiqbol orqali tushunishni anglatadi. Biroq, bu xulosaga kelishdan oldin ikkita narsani hisobga olish kerak.

Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, bu shoshilinch xulosa bo‘lishi mumkin. Yangi metaforalar nafaqat an’anaviy, balki kamroq mos keladi. Odamlarning yangi

metaforalarni o'xshatish tarzida qo'llashni ma'qul ko'rishining sababi metaforaviy ifodaning an'anaviyligi kam bo'lganligida emas, balki o'rinli emasligidadir. Darhaqiqat, bir tadqiqotda odamlarga yangi metafora va yaxshi tasdiqlangan metafora ko'rsatilganda, lekin ikkita metaforaning mosligi tenglashtirilganda, ma'lumotni qayta ishlashda u o'xshatish yoki metafora shaklida bo'ladimi, farq yo'q edi. (Glucksberg & Haught, 2006; Jones & Haught, 2006). Ayrim hollarda esa yangi metafora metafora shaklida taqdim etilganda, uni o'xshatish tarzida berilganidan ko'ra yaxshiroq anglab yetishi baholandi. Ushbu tadqiqot natijalari metafora ma'lumotlarini qayta ishlash an'anaviylashtirishga qarab sifat jihatidan farq qiladigan metafora martaba gipotezasiga ziddir.

Metafora martaba gipotezasi (은유의 경력 가설) - metafora ma'lumotlarini qayta ishlashni tushuntirish uchun o'xshashlik va turkumlashtirish istiqbollari integratsiyalashda yaxshi ish qilsa-da, uni kuchli qo'llab-quvvatlaydigan ko'plab empirik tadqiqotlar mavjud emas. Ushbu sohada aniq xulosaga kelish uchun ko'proq tadqiqot natijalari to'planishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Эшимова, Ш. К. (2022). PERSONIFIKATSIYA ORQALI OBRAZNING YARATILISHI. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 5(4).]
2. Chwi Won-il "Metafora – ma'lumotlarni qayta ishlashning kognitiv fani" 2023:3
3. Eshimova, S. K. (2022). KOREYS BADIY ADABIYOTIDA PERSONIFIKATSIYANING IFODALANISHI. Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, 2(Special Issue 24), 356-364.
4. Grice, 1989
5. Aristotel 1998: 1099, 1101
6. Aristotelning Ritorikasi 1997: 154-182
7. Oparina 1988: 65
8. Arutyunova 1998: 362
9. Trick & Katz, 1986
10. Эшимова, Ш. (2020). Особенности метафоры тропинимического происхождения. Иностранная филология: язык, литература, образование, (2 (75)), 81-86
11. Glucksberg & Haught, 2006; Jones & Haught, 2006